अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासन्धि संख्या १६९
आदिवासी सम्बन्धी महासन्धि, १९८९

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनको महासम्मेलनले,

अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयको संचालक निकायबाट जेनेभामा बोलाइएको र ७ जुन १९८९मा आफ्नो ७६औं अधिवेशन सम्पन्न गरेको,

आदिवासी जनजाति सम्बन्धी महासन्धि तथा सिफारिश, १९५७मा समाविष्ट अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरुलाई उल्लेख गर्दै,

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र र भेदभाव निवारण सम्बन्धी थुप्रै अन्तर्राष्ट्रिय लिखतका व्यवस्थाहरुलाई स्मरण गर्दै,

सन् १९५७ देखि अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको क्षेत्रमा भएका विकासहरु तथा विश्वका सबै क्षेत्रहरुमा आदिवासी जनजातिका अवस्थाका सम्बन्धमा भएका विकासहरुले यस विषयमा पहिलेका मापदण्डहरुको समिकरणमूलक अभिमुखीकरण हटाउने उद्देश्यले नयाँ अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरु स्वीकार गर्न उपयुक्त भएको कुरा बिचार गर्दै,

आफ्नो बसोवास रहेका राज्यहरुको संरचनाभित्र आफना संस्थाहरु, जीवनपद्धति तथा आर्थिक विकासमाथि नियन्त्रण गर्न पाउने, आफ्ना पहिचान, भाषा र धर्म कायम राख्ने र विकास गर्ने यी जातिहरुको आकांक्षालाई मान्यता दिदैं,

विश्वका कैयन भागहरुमा यी जातिहरु आफ्नो बसोवास रहेको राज्यभित्र अन्य जनताहरु सरह आफ्ना मौलिक मानव अधिकारहरु उपभोग गर्न असमर्थ रहेको र उनीहरुका कानून, मूल्य, परम्परा र दृष्टिकोणहरु प्रायः हराउँदै गएको कुरा उल्लेख गर्दै,

साँस्कृतिक विविधतामा तथा मानव जातिको सामाजिक तथा पर्यावरणीय सामन्जस्यता तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग र समझदारीमा आदिवासी जनजातिले पुऱ्याएको विशिष्ट योगदानतर्फ ध्यानाकर्षण गर्दै,

संयुक्त राष्ट्र संघ, संयुक्त राष्ट्रसंघीय खाद्य तथा कृषि संगठन, संयुक्त राष्ट्रसंघीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा साँस्कृतिक संगठन र विश्व स्वास्थ्य संगठन एवं अन्तर अमेरिकी इण्डियन इन्स्टिच्युटबाट उपयुक्त तह र सम्वन्धित क्षेत्रमा प्राप्त सहयोगमा देहायका व्यवस्थाहरु तर्जूमा गरिएको र यी व्यवस्थाहरुको प्रयोग प्रवर्द्धन र सुनिश्चित गर्न यस्तो सहयोग जारी राख्न प्रस्ताव गरिएको कुरा उल्लेख गर्दै,

यस अधिवेशनको चौथो कार्यसूचीको रुपमा रहेको आदिवासी जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९५७ (संख्या १०७) को आंशिक संशोधन सम्बन्धी केही प्रस्तावहरु ग्रहण गर्ने निर्णय गर्दै, तथा

यी प्रस्तावहरुले आदिवासी जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९५७ लाई संशोधन गरी एउटा अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको रुप लिने कुराको निर्णय गर्दै,

आज एक हजार नौ सय उनानब्बे सालको जुन महिनाको सत्ताइसौं तारिखका दिन आदिवासी जनजाति सम्बन्धी महासन्धि, १९८९ भनिने देहायको महासन्धिलाई पारित गरेको छ ।

भाग १ सामान्य नीति

धारा १

१. यो महासन्धि देहायका जनजाति तथा जनताहरुको हकमा लागू हुनेछ,

(क) सामाजिक, साँस्कृतिक र आर्थिक अवस्थाहरुले राष्ट्रिय समुदायका अन्य समूहहरुबाट फरक रहेका, जसको अवस्था आफ्नै परम्परा वा प्रथा वा विशेष कानून वा नियमहरुको कारणबाट पूर्ण वा आंशिक रुपमा नियमित हुने हैसियत भएका स्वतन्त्र मुलुकका आदिवासी जनजातिहरु ।

(ख) विजय गरिएका वा औपनिवेशीकरणका वर्तमान राज्य सीमानाको स्थापना हुँदाका बखत कुनै मुलुक वा सो मुलुक रहेको कुनै भौगोलिक क्षेत्रमा बसोवास गरेका बासिन्दाहरुको वंश भएको कारणले आदिवासी मानिने र आफनो कानूनी हैसियत जस्तोसुकै भए तापनि आफ्नो केही वा सबै सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक र राजनीतिक संस्थाहरु कायम राख्ने स्वतन्त्र मुलुकका जनताहरु ।

२. आदिवासी जनजातिको रुपमा स्व-पहिचान यस महासन्धिका व्यवस्थाहरु लागू हुने समूहहरुको निर्धारण गर्नका लागि एउटा मौलिक मापदण्ड मानिनेछ ।

३. यस महासन्धिमा प्रयुक्त जनता शब्दलाई अन्तर्राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत सो शब्दले जनाउन सक्ने अधिकारहरुका सम्बन्धमा कुनै पनि प्रभाव पार्ने गरी व्याख्या गरिने छैन ।

धारा २

१. सम्वन्धित जनताको सहभागितामा ती जनताको अधिकार संरक्षण गर्न र निजहरुको अखण्डताको सम्मानलाई प्रत्याभूत गर्न समन्वित र प्रणालीवद्ध कार्यको विकास गर्ने जिम्मेवारी सरकारहरुको हुनेछ ।

२. यस्तो कार्यमा देहायका उपायहरु समेत समावेश हुनेछन्

(क) राष्ट्रिय कानून तथा नियमहरुले मुलुकको जनसंख्याका अन्य सदस्यहरुलाई प्रदान गरेको अधिकार तथा अवसरहरुबाट यी जनताका सदस्यहरुले समान रुपमा फाइदा लिएको सुनिश्चित गर्ने,

(ख) यी जनताको सामाजिक तथा साँस्कृतिक पहिचान, परम्परा तथा प्रथा र संस्थाहरुप्रतिको सम्मान राख्दै निजहरुका सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक अधिकारहरुको पूर्ण कार्यान्वयनको प्रवर्द्धन गर्ने,

(ग) यी जनताहरुको आकाँक्षा तथा जीवन पद्धतिसँग अनुकूल हुने गरी आदिवासी तथा राष्ट्रिय समुदायका अन्य सदस्यहरुबीच मौजुदा सामाजिक, आर्थिक खाडलहरु उन्मूलन गर्न सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुलाई सहयोग गर्ने ।

धारा ३

१. आदिवासी जनजातिहरुले मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताका सबै उपायहरु निर्वाध रुपमा वा कुनै भेदभाव बिना उपभोग गर्नेछन् । यस महासन्धिका व्यवस्थाहरु यी जनताका पुरुष तथा महिला सदस्यहरुका हकमा बिना कुनै भेदभाव लागू हुनेछन् ।

२. यस महासन्धिमा उल्लिखित अधिकारहरुलगायत सम्बन्धित जनताका मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरुको उल्लङ्घन गर्ने कुनै किसिमको बल वा शक्ति प्रयोग गरिने छैन ।

धारा ४

१. सम्बन्धित जनताका संस्थाहरु, सम्पत्ति, श्रम, संस्कृति र वातावरण तथा व्यक्तिहरुको सुरक्षाको लागि उपयुक्ततानुसार विशेष उपायहरु पारित गरिनेछन् ।

२. यस्ता विशेष उपायहरु सम्बन्धित जनताका स्वतन्त्र रुपमा अभिव्यक्त भएका इच्छाहरु विपरित हुने छैनन् ।

३. यस्ता विशेष उपायहरुले नागरिकका साधारण अधिकारहरुको भेदभावरहित उपभोगमा कुनै पनि किसिमले प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैनन् ।

धारा ५
यस महासन्धिका व्यवस्थाहरु लागू गर्दा,

(क) यस्ता जनताका सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक तथा आध्यात्मिक मूल्य तथा प्रचलनहरुलाई मान्यता दिई संरक्षण गरिने छ , र निजहरुले समूहगत तथा व्यक्तिगत रुपमा भोल्नु परेका समस्याहरुको प्रकृतिलाई समुचित ध्यान दिइनेछ ।

(ख) यस्ता जनताका मूल्य, अभ्यास तथा संस्थाहरुको अखण्डतालाई सम्मान गरिनेछ ।

(ग) प्रभावित जनताको सहभागिता र सहयोगमा, यस्ता जनताले जीवन तथा कामका नयाँ अवस्थाहरुको सम्बन्धमा अनुभव गरेका कठिनाईहरु न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्य भएका नीतिहरु ग्रहण गरिनेछ ।

धारा ६
१. यस महासन्धिका अवस्थाहरु लागू गर्दा, सरकारले देहाय बमोजिम गर्नेछन्

(क) यी जनतालाई प्रत्यक्ष रुपमा प्रभाव पार्नसक्ने कानूनी वा प्रशासनिक कामहरुका सम्बन्धमा विचार गर्दा उपयुक्त कार्यविधिहरु र खासगरी निजहरुका प्रतिनिधिमूलक संस्थाहरुमार्फत सम्बन्धित जनतासँग परामर्श गर्ने,

(ख) निजहरुसँग सरोकार राख्ने नीति तथा कार्यक्रमहरुको लागि जिम्मेवार निर्वाचित संस्था तथा प्रशासनिक र अन्य निकायहरुमा निर्णय गर्ने सम्पूर्ण तहहरुमा जनसंख्याका अन्य तहहरु जुन हदसम्म सहभागी भएका छन् कम्तीमा सोही हदमा यी जनताहरु स्वतन्त्र ढँगले सहभागी हुनसक्ने माध्यम स्थापित गर्ने,

(ग) यी जनताका आफ्नै संस्था तथा पहलहरुको पूर्ण विकासका लागि माध्यम खडा गर्ने तथा उपयुक्त भएको अवस्थामा यस प्रयोजनका लागि आवश्यक स्रोतहरु उपलब्ध गराउने ।

२. यस महासन्धिको कार्यान्वयन गर्दा गरिने परामर्श असल नियतले र परिस्थिति अनुकूल हुनेगरी प्रस्तावित उपायहरुका सम्बन्धमा सहमति वा सम्झौता हासिल गर्ने उद्देश्यले गरिनेछ ।

धारा ७
१. सम्बन्धित जनताहरुलाई आफनो जीवन, आस्था, संस्था तथा आध्यात्मिक कल्याण तथा निजहरुले ओगटेको वा अन्य किसिमले प्रयोग गरेको भूमिमा प्रभाव पार्ने विकासको प्रक्रियाका लागि आफ्नो प्राथमिकता निर्धारण गर्ने तथा सम्भव भएको हदसम्म आफ्नो आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विकास उपर नियन्त्रण कायम राख्ने अधिकार हुनेछ । यसका अतिरिक्त निजहरुलाई प्रत्यक्ष रुपमा प्रभाव पार्नसक्ने राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय विकासका योजना र कार्यक्रमहरुको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कनमा निजहरु सहभागी हुनेछन् ।

२. प्रभावित जनताको सहभागिता र सहयोगमा निजहरुको जीवन र कार्य अवस्था तथा स्वास्थ्य र शिक्षाको तहमा सुधार ल्याउने विषय, निजहरु बसोवास गर्ने क्षेत्रहरुको समग्र आर्थिक विकास गर्ने योजनाहरुमा प्राथमिकता प्राप्त विषय हुनेछ । यस्ता क्षेत्रहरुको विकासका लागि तय गरिने विशेष आयोजनाहरु समेत यस्तो सुधार प्रवर्द्धन गर्ने किसिमले तय गरिनेछ ।

३. सरकारहरुले उपयुक्त भएको अवस्थामा सम्वन्धित जनताको सहयोगमा योजनाबद्ध विकासका काम कारवाहीहरुबाट निजमा पर्ने सामाजिक, आध्यात्मिक, साँस्कृतिक र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न अध्ययनहरु

संचालन गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् । त्यस्ता अध्ययनका निष्कर्षहरुलाई कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि मुख्य आधारको रुपमा लिइनेछ ।

४. सरकारहरुले, सम्बन्धित जनताहरुको सहयोगमा, निजहरु बसोवास गर्ने भू-क्षेत्रहरुको वातावरण संरक्षण र बचावट गर्ने उपायहरु अपनाउनेछन् ।

धारा ८
१. सम्बन्धित जनताहरुको हकमा राष्ट्रिय कानून र नियमहरु लागू गर्दा निजहरुको परम्परा वा परम्परागत कानूनहरुलाई समुचित ध्यान दिइनेछ ।

२. राष्ट्रिय कानून प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मान्यता प्राप्त मानव अधिकारबाट परिभाषित भएका मौलिक अधिकारसँग नबाझिएको अवस्थामा यी जनताहरुलाई आफ्नो परम्परा तथा संस्थाहरु कायम राख्ने अधिकार हुनेछ । यो सिद्धान्त लागू गर्दा उत्पन्न हुनसक्ने विवाद समाधान गर्न आवश्यक भएको अवस्थामा, कार्यविधिहरु स्थापित गरिनेछन् ।

३. यस धाराका प्रकरण १ र २ कार्यान्वयन भएको कारणले यी जनताका सदस्यहरुलाई सम्पूर्ण नागरिकहरुलाई प्रदान गरिएका अधिकारहरुको प्रयोग गर्न तथा तदअनुरुपका कर्तव्यहरु पालना गर्नबाट रोक लगाउने छैन ।

धारा ९
१. राष्ट्रिय कानून प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय रुपमा मान्यताप्राप्त मानव अधिकारसँग अनुकूल भएको हदसम्म सम्बन्धित जनताहरुबाट आफना सदस्यहरुले गरेको कसूरलाई नियमित गर्ने सम्बन्धमा परम्परागत रुपमा अभ्यास हुँदै आएका विधिहरुको सम्मान गरिने छ ।

२. दण्ड सजायका व्यवस्था सम्बन्धी यी जनताका परम्पराहरुलाई त्यस्ता मुद्दाहरु हेर्ने अधिकारी तथा अदालतहरुले ध्यान दिनेछन् ।

धारा १०
१. यी जनताका सदस्यहरु उपर सामान्य कानूनले व्यवस्था गरेको दण्ड सजाय लागू गर्दा निजहरुको आर्थिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विशिष्टताहरुलाई ध्यान दिइनेछ ।

२. कारागारमा बन्द गर्ने बाहेकका दण्ड सजायका विधिहरुलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

धारा ११
कानूनले सम्पूर्ण नागरिकहरुको हकमा लागू हुनेगरी तोकेको अवस्थामा बाहेक, पारिश्रमिक भुक्तानी गरी वा नगरी सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुबाट अनिवार्य रुपमा कुनै पनि किसिमले वैयक्तिक सेवा लिने कार्यलाई कानूनद्वारा निषेधित र दण्डनीय मानिनेछ ।

धारा १२
सम्बन्धित जनताको अधिकारहरुको दुरुपयोग भएको विरुद्धमा यस्ता अधिकारहरुको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि निजहरुले व्यक्तिगत रुपमा वा आफना प्रतिनिधिमूलक निकायहरुमार्फत कानूनी कारवाही चलाउन सक्नेगरी निजको अधिकार सुरक्षित गरिनेछ । यी जनताका सदस्यहरुले आवश्यक भएको अवस्थामा अनुवादको माध्यमबाट वा अन्य प्रभावकारी माध्यमबाट निजहरुले कानूनी कारवाही बुझ्न सकेको र निजहरुलाई बुझ्न सकिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने उपायहरु अपनाइनेछन् ।

भाग २ भूमि

धारा १३

१. महासन्धिको यस भागका व्यवस्थाहरु लागू गर्दा सरकारले सम्बन्धित जनताका संस्कृति र आध्यात्मिक मूल्यहरुको लागि अवस्थानुसार निजहरुले ओगटेका वा अन्य कुनै पनि किसिमले प्रयोग गरेका भूमि वा भू-क्षेत्र वा दुवैसँग निजहरुको सम्बन्धको र खासगरी यस सम्वन्धको सामूहिक पक्षको विशेष महत्वलाई सम्मान गर्नेछन् ।

२. धारा १५ र १६मा प्रयुक्त भूमि भनिने शब्दले सम्बन्धित जनताले ओगटेका वा अन्य किसिमले प्रयोग गरेका क्षेत्रहरुको समग्र पर्यावरणलाई समेट्ने भू-क्षेत्रको अवधारणा समेतलाई जनाउनेछ ।

धारा १४

१. सम्बन्धित जनताले परम्परागत रुपमा ओगटदै आएको भूमिमा निहीत निजहरुको स्वामित्व र भोगाधिकारलाई मान्यता दिइनेछ । यसका अतिरिक्त, सम्बन्धित जनताहरुले एकलौटी रुपमा नओगटेका तर जीविकोपार्जन र परम्परागत गतिविधिको लागि परम्परागत रुपमा पहुँच प्राप्त गरेका भूमि प्रयोग गर्ने निजहरुको अधिकारको रक्षा गर्नको लागि उपयुक्त अवस्थाहरुमा उपायहरु अपनाइने छन् । यस सम्बन्धमा फिरन्ते जनता र घुमन्ते किसानहरुको अवस्था उपर विशेष ध्यान दिइनेछ ।

२. सरकारहरुले सम्बन्धित जनताहरुले परम्परागत रुपमा ओगटेको भूमि पहिचान गर्न तथा निजहरुको स्वामित्व र भोगाधिकारको प्रभावकारी संरक्षणको प्रत्याभूति दिन आवश्यक कदमहरु चाल्नेछन् ।

३. सम्बन्धित जनताहरुले गरेका भूमिसम्बन्धी दावीहरु समाधान गर्न राष्ट्रिय कानून प्रणालीमा पर्याप्त कार्यविधिहरुको व्यवस्था गरिनेछ ।

धारा १५

१. सम्बन्धित जनताका भूमिसम्बन्धी प्राकृतिक स्रोतहरुको अधिकारलाई विशेष रुपमा सुरक्षित गरिनेछ । यस्ता अधिकारहरुमा यस्ता स्रोतहरुको उपयोग, व्यवस्थापन र संरक्षणमा सहभागी हुने यी जनताको अधिकारसमेत समावेश छ ।

२. खनिज पदार्थ वा अन्य भूमिगत स्रोतहरुको स्वामित्व वा भूमिसम्बन्धी अन्य स्रोतहरुको अधिकार राज्यमा निहित रहने अवस्थामा राज्यले यस्ता जनताका भूमिसम्बन्धी यस्ता स्रोतहरुको अन्वेषण वा उपयोगका लागि कुनै पनि कार्यक्रम संचालन गर्दा वा संचालन गर्ने अनुमति दिनु पूर्व निजहरुको हितमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने वा नपर्ने वा पर्ने भए कुन हदसम्म प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्ने हो सो कुरा निर्धारण गर्ने उद्देश्यले यी जनताहरुसँग परामर्श गर्ने कार्यविधिहरु स्थापित गर्ने वा कायम राख्नेछ । सम्वन्धित जनताहरु सम्भव भएसम्म यस्ता काम कारवाहीबाट हुने लाभमा सहभागी हुनेछन् र यस्ता काम कारवाहीको कारणबाट आफूलाई कुनै हानी, नोक्सानी हुन गएमा निजहरुले सो वापत मुनासिब क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नेछन् ।

धारा १६

१. यस धाराका देहायका प्रकरणको अधीनमा रही, सम्बन्धित जनताहरुले ओगटेको भूमिबाट निजहरुलाई हटाइने छैन् ।

२. अपवादजनक उपायका रुपमा यस्ता जनताहरुको ठाउँसारी आवश्यक देखिएको अवस्थामा निजहरुको स्वतन्त्र र जानकारी सहितको सहमति लिएर मात्र यस्तो ठाउँसारी गरिनेछ । निजहरुको सहमति प्राप्त गर्न नसकिने भएमा सम्बन्धित जनताको प्रभावकारी प्रतिनिधित्वको लागि मौका दिनुपर्ने व्यवस्था तथा उपयुक्त भएमा सार्वजनिक जाँचबुझ गर्नेसमेत व्यवस्था गर्ने राष्ट्रिय कानून र नियमहरुबाट स्थापित उपयुक्त कार्यविधिहरु अवलम्बन गरेर मात्रै त्यस्तो ठाउँसारी गरिने छ ।

३. जहाँ जहिले सम्भव हुन्छ, यी जनताहरुलाई ठाउँसारी गर्नुपर्ने कारणहरु समाप्त हुनेबित्तिकै निजहरुको परम्परागत भूमिमा फर्कन पाउने अधिकार हुनेछ ।

४. त्यसरी फर्कन सम्भव नभएको अवस्थामा सम्झौतामा निर्धारण भए बमोजिम वा यस्तो सम्झौता नभएको अवस्थामा उपयुक्त कार्यविधि अनुसार, यी जनताहरुलाई सर्म्पूण सम्भावित अवस्थाहरुमा निजहरुको वर्तमान आवश्यकता र भावी विकासको लागि व्यवस्था गर्न उपयुक्त र कम्तीमा निजहरुले पहिले ओगटेको भूमिको गुणस्तर र कानूनी हैसियत सरहको भूमि उपलब्ध गराईनेछ । सम्वन्धित जनताहरुले मौद्रिक वा जिन्सी क्षतिपूर्तिलाई प्राथमिकता दिएकोमा निजहरुलाई उपयुक्त जमानतमा त्यसरी क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।

५. यसरी ठाउँसारी भएका जनताहरुलाई त्यसबाट हुनजाने कुनै पनि हानी वा नोक्सानी वापत पूर्ण रुपमा क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा १७

१. सम्बन्धित जनताहरुले निजहरुका सदस्यहरुलाई भूमिसम्बन्धी अधिकार हस्तान्तरण गर्न स्थापित गरेका कार्यविधिहरुलाई सम्मान गरिनेछ ।

२. आफ्नो समुदाय बाहिर निजहरुको भूमि बिक्री गर्ने वा अन्य तरिकाले हकहस्तान्तरण गर्ने निजहरुको सक्षमताका सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्बन्धित जनताहरुसँग परामर्श गरिनेछ ।

३. यी जनताहरुको भूमिको स्वामित्व, भोगचलन वा उपयोग प्राप्त गर्न निजहरुसँग असम्वन्धित व्यक्तिलाई यी जनताहरुको परम्परा वा निजहरुको सदस्यले कानून नबुझेको कारणबाट पाउने फाइदा लिनबाट रोक लगाइनेछ ।

धारा १८

सम्बन्धित जनताहरुको भूमिको अनधिकृत अतिक्रमण वा भोग गरे वापत कानूनद्वारा पर्याप्त दण्ड सजायको व्यवस्था गरिनेछ र यस्ता कसूरहरु रोक्न सरकारहरुले उपायहरु अपनाउने छन् ।

धारा १९

राष्ट्रिय कृषि कार्यक्रमहरुले देहायका विषयहरुका सम्बन्धमा जनसंख्याको अन्य क्षेत्रहरुलाई प्रदान गरिएको व्यवहार सरहको समान व्यवहार सम्बन्धित जनताहरुलाई प्रदान गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

(क) आफ्नो सामान्य जीवनयापनका लागि अत्यावश्यक कुराहरुको वा निजहरुको संख्यामा हुने सम्भाव्य वृद्धिको व्यवस्थापन गर्न आवश्यक क्षेत्र नभएको अवस्थामा यी जनताहरुलाई अधिकतम भूमि हुने व्यवस्था,

(ख) यी जनताहरुको भोगचलनमा रहेको भूमिको विकास प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक साधनहरुको व्यवस्था ।

भाग ३ भर्ना तथा रोजगारीका अवस्थाहरु

धारा २०

१. राष्ट्रिय कानून र नियमहरुको संरचनाभित्र रही तथा सम्बन्धित जनताहरुको सहयोगमा, सरकारहरुले सामान्य रुपमा कामदारहरुको हकमा लागू हुने कानूनहरुबाट निजहरुको संरक्षण प्रभावकारी रुपले नभएको हदसम्म यस्ता जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरुको भर्ना र रोजगारीका अवस्थाहरुसँग सम्बन्धित प्रभावकारी संरक्षण सुनिश्चित गर्न विशेष उपायहरु अवलम्बन गर्नेछन् ।

२. सरकारहरुले सम्वन्धित जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरु र अन्य कामदारहरुबीचको कुनै पनि भेदभाव रोक्नको लागि र खासगरी देहायका कुराहरुका सम्बन्धमा सम्भव हरेक कार्यहरु गर्नेछन् ।

(क) दक्ष रोजगारीलगायत रोजगारमा प्रवेश र बढुवा तथा पदोन्नतिका उपायहरु,

(ख) समान मूल्यको कामको लागि समान पारिश्रमिक,

मस्यौदा

(ग) औषधोपचार र सामाजिक सहायता, पेशागत सुरक्षा र स्वास्थ्य, सम्पूर्ण सामाजिक सूरक्षाका लाभहरु तथा पेशागत रुपमा सम्बन्धित अन्य कुनै पनि लाभ तथा आवास,

(घ) संघ, संस्थाको अधिकार तथा कानूनी ट्रेड युनियन गतिविधिहरु गर्ने सम्पूर्ण स्वतन्त्रता तथा रोजगारदाताहरु वा रोजगारदाता संस्थाहरुसँग सामुहिक सम्झौताहरु गर्ने अधिकार ।

३. अवलम्बन गरिएका उपायहरुमा देहायका कुराहरु सुनिश्चित गर्ने उपायहरु समेत समावेश हुनेछन्,

(क) सम्बन्धित जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरु, कृषिजन्य तथा अन्य रोजगारीमा संलग्न मौसमी, आकस्मिक र आप्रवासी कामदारहरुलगायत श्रम ठेकेदारहरुले रोजगारीमा लगाएका कामदारहरुसमेतले राष्ट्रिय कानून तथा अभ्यासबाट सोही क्षेत्रमा संलग्न अन्य त्यस्तै कामदारहरुलाई प्रदान गरिएको संरक्षण उपभोग गर्ने र निजहरुलाई श्रम कानून अन्तर्गतका निजहरुका अधिकार तथा निजहरुलाई उपलब्ध भएका उपचारका उपायहरुको बारेमा पूर्णजानकारी गराउने कुरा,

(ख) यी जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरुलाई र खासगरी किटनाशक वा अन्य विषालु पदार्थहरुको संसर्ग हुने अवस्थामा निजहरुको स्वास्थ्यको लागि जोखिमपूर्ण हुने कार्य वातावरणमा काम गर्न नलगाइने कुरा,

(ग) यी जनताहरुसँग सम्वन्धित कामदारहरुलाई बधुवा श्रम वा ऋण तिर्न नसकेको कारणले दास हुनुपर्ने अन्य किसिमको कामलगायत बलपूर्वक भर्ना प्रणालीहरु अन्तर्गत भर्ना नगरिने कुरा,

(घ) यी जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरुले महिला र पुरुषका लागि रोजगारीमा समान अवसर र समान व्यवहार उपयोग गर्ने र यौनजन्य दुर्व्यवहार विरुद्ध संरक्षण पाउने कुरा ।

४. प्रस्तुत महासन्धिको यस भागका व्यवस्थाहरुको पालना भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले सम्बन्धित जनताहरुसँग सम्बन्धित कामदारहरुले ज्यालादारी रोजगारी गरेका क्षेत्रहरुमा पर्याप्त श्रम निरीक्षण सेवाहरु स्थापित गर्नेतर्फ विशेष ध्यान दिइनेछ ।

भाग ४ व्यावसायिक तालीम, हस्तकला र ग्रामीण उद्योगहरु

धारा २१
सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुले व्यावसायिक तालीमका उपायहरुको सम्बन्धमा कम्तीमा अन्य नागरिकहरुले पाउने सरह समान अवसरहरु उपभोग गर्नेछन् ।

धारा २२
१. सामान्य प्रयोगका व्यवसायिक तालीम कार्यक्रमहरुमा सम्वन्धित जनताका सदस्यहरुको स्वेच्छिक सहभागिता प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरु अपनाइनेछन् ।

२. सामान्य प्रयोगका व्यवसायिक तालीम कार्यक्रमहरुले सम्बन्धित जनताहरुका विशेष आवश्यकताहरुलाई पूरा नगरेको अवस्थामा सरकारहरुले यी जनताहरुको सहभागितामा विशेष तालीम कार्यक्रम र सुविधाहरुको व्यवस्था मिलाउनेछन् ।

३. कुनै पनि विशेष तालीम कार्यक्रम सम्बन्धित जनताहरुको आर्थिक वातावरण, सामाजिक र साँस्कृतिक अवस्था तथा व्यवहारिक आवश्यकतामा आधारित हुनेछ । यस सम्बन्धमा गरिएको कुनै पनि अध्ययन यी जनताहरुसँगको सहयोगमा गरिनेछ र यस्ता कार्यक्रमको संगठन र संचालनका सम्बन्धमा यी जनताहरुसँग परामर्श गरिनेछ । सम्भव भएको अवस्थामा यी जनताहरुले त्यस्तो निर्णय गरेमा यस्ता विशेष तालीम कार्यक्रमको संगठन र संचालनको लागि प्रगतिशील रुपमा जिम्मेवारी बहन गर्नेछन् ।

मस्यौदा

धारा २३

१. हस्तकला, ग्रामीण र समुदायमा आधारित उद्योगहरु तथा सम्बन्धित जनताहरुको निर्वाहमुखी अर्थतन्त्र र शिकार खेल्ने, माछा मार्ने, पासो थाप्ने र जम्मा गर्ने जस्ता परम्परागत कृयाकलापहरुलाई निजहरुको संस्कृतिको सर्म्बद्धन तथा आर्थिक आत्मनिर्भरता विकासमा महत्वपूर्ण तत्वहरुको रुपमा मान्यता दिइनेछ । सरकारहरुले उपयुक्त भएको अवस्थामा यस्ता जनताहरुको सहभागितामा त्यस्ता कृयाकलापहरु सुदृढ गरिएको र प्रर्वद्धन गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्नेछन् ।

२. सम्बन्धित जनताको अनुरोधमा, संभव भएको अवस्थामा त्यस्ता जनताको परम्परागत प्रविधि र साँस्कृतिक विशेषताहरु तथा दिगो र समन्यायिक विकासलाई दृष्टिगत गरी उपयुक्त प्राविधिक र वित्तीय सहायता उपलब्ध गराइनेछ ।

भाग ५ सामाजिक सुरक्षा तथा स्वास्थ्य

धारा २४

सम्बन्धित जनताको रक्षावरण गर्नेगरी सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी योजनाहरुको विकास प्रगतिशील रुपमा गरिने छ र निजहरु विरुद्ध कुनै पनि भेदभाव नगरी यस्ता योजनाहरुको कार्यान्वयन गरिनेछ ।

धारा २५

१. सरकारहरुले सम्बन्धित जनताहरुलाई पर्याप्त स्वास्थ्य सेवाहरु उपलब्ध भएको सुनिश्चित गर्ने वा निजहरुले शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यको उच्चतम उपलब्ध स्तर उपभोग गर्न सक्नेगरी निजहरुको आफ्नै जिम्मेवारी र नियन्त्रण अन्तर्गत यस्ता सेवाहरु तय गरी उपलब्ध गराउन निजहरुलाई स्रोतहरु उपलब्ध गराउनेछन् ।

२. स्वास्थ्य सेवाहरु सम्भव भएसम्म समुदायमा आधारित हुनेछन् । सम्बन्धित जनताको सहयोगमा यस्ता सेवाहरुको तर्जूमा गरी संचालन गरिनेछ र यस्ता सेवाहरुले निजहरुको आर्थिक, भौगोलिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अवस्था तथा निजहरुको निरोधात्मक हेरचाह, उपचारात्मक अभ्यास र औषधिलाई ध्यान दिनेछन् ।

३. स्वास्थ्य उपचार प्रणालीले स्थानीय समुदायका स्वास्थ्यकर्मीहरुको तालीम र रोजगारीलाई प्राथमिकता दिने र स्वास्थ्य उपचार सेवाका अन्य तहहरुसँग सवल सम्बन्ध कायम राख्दै प्राथमिक स्वास्थ्य सेवामा जोड दिनेछ ।

४. यस्ता स्वास्थ्य सेवाहरुको व्यवस्था गर्दा मुलुकमा अपनाइएका अन्य सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक उपायहरुसँग समन्वय गरिनेछ ।

भाग ६ शिक्षा तथा संचार माध्यम

धारा २६

सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुलाई कम्तीमा राष्ट्रिय समुदायका अन्य जनतासँग समान आधारमा सबै तहमा शिक्षा हासिल गर्ने अवसर उपलब्ध भएको कुरा सुनिश्चित गर्न उपायहरु अपनाइनेछन् ।

धारा २७

१. सम्बन्धित जनताको लागि शैक्षिक कार्यक्रम र सेवाहरु त्यस्ता जनताका विशेष आवश्यकताहरुलाई सम्वोधन गर्न निजहरुसँगको सहयोगमा विकास र कार्यान्वयन गरिनेछ र त्यस्ता कार्यक्रम र सेवाहरुले निजहरुको इतिहास, ज्ञान र प्रविधि, मूल्य प्रणाली (भ्यालु सिष्टम्स्) र उत्तरोत्तर सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक आकाँक्षाहरुलाई समेट्नेछन् ।

२. सक्षम अधिकारीले उपयुक्तता अनुसार यस्ता जनताका लागि यस्ता कार्यक्रमहरुको संचालनको लागि प्रगतिशील रुपमा जिम्मेवारी हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले शैक्षिक कार्यक्रमहरुको तर्जूमा र कार्यान्वयनका सम्बन्धमा सम्बन्धित जनताका सदस्यहरुलाई तालीम दिइएको र त्यसमा निजहरुको संलग्नता रहेको सुनिश्चित गर्नेछ ।

मस्यौदा

३. यसका अतिरिक्त सरकारहरुले आफनो शैक्षिक संस्था तथा सुविधाहरु स्थापित गर्ने यी जनताको अधिकारलाई मान्यता दिनेछन् । तर यस्ता संस्थाहरुले यी जनताहरुसँग परामर्श गरी सक्षम अधिकारीबाट स्थापित न्यूनतम मापदण्डहरु पूरा गरेको हुनुपर्दछ । यस प्रयोजनका लागि उपयुरक्त स्रोतहरु उपलब्ध गराइनेछ ।

धारा २८
१. सम्बन्धित जनताका बालबालिकालाई व्यवहारिक भएसम्म निजहरुको आफ्नै मातृभाषा वा निजहरुको समूहबाट सबभन्दा बढी बोलिने भाषामा पढ्न र लेख्न सिकाइनेछ । यो व्यवहारिक नभएमा, सक्षम अधिकारीहरुले यो उद्देश्य हासिल गर्ने उपायहरु अपनाउने अभिप्रायले यी जनतासँग परामर्श गर्नेछन् ।

२. यी जनतालाई मुलुकको राष्ट्रिय भाषा वा मुलुकको कुनै एक औपचारिक भाषामा सहज ढंगले बोल्न अवसर प्राप्त भएको कुरा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त उपायहरु अपनाइनेछन् ।

३. सम्बन्धित जनताका मातृभाषाको संरक्षण, विकास र अभ्यास तथा प्रवर्द्धन गर्ने उपायहरु अपनाइनेछन् ।

धारा २९
निजहरुको आफ्नै समुदायमा र राष्ट्रिय समुदायमा पूर्ण रुपले तथा समान आधारमा सहभागी हुन सम्बन्धित जनताका बालबालिकालाई सहयोग गर्ने सामान्य ज्ञान र शीप उपलब्ध गराउनु नै यी जनताका लागि शिक्षाको लक्ष्य हुनेछ ।

धारा ३०
१. सरकारहरुले सम्वन्धित जनताको परम्परा र संस्कृति अनुरुपका उपायहरुद्वारा तथा खासगरी श्रम, आर्थिक अवसर, शिक्षा र स्वास्थ्यसम्बन्धी कुराहरु, सामाजिक कल्याणसम्बन्धी निजहरुका अधिकार तथा कर्तव्यहरु र यस महासन्धिबाट निःसृत निजहरुका अधिकारहरुका सम्बन्धमा निजहरुलाई जानकारी गराउने उपायहरु अपनाउनेछन् ।

२. आवश्यक भएमा लिखित अनुवादको माध्यमबाट तथा यस्ता जनताका भाषाहरुमा आम संचारको प्रयोगमार्फत यो कार्य गरिने छ ।

धारा ३१
राष्ट्रिय समुदायका सबै समूहहरु र खासगरी सम्बन्धित जनतासँग निकटतम प्रत्यक्ष सम्पर्क भएका समुहहरुबीच यस्ता समूहहरुले यी जनताका सम्बन्धमा राख्नसक्ने पूर्वाग्रहहरु उन्मूलन गर्ने उद्देश्यले शैक्षिक उपायहरु अपनाइने छ । इतिहासका पाठ्यपुस्तक र शैक्षिक सामग्रीहरुले यस्ता जनताका समाज तथा संस्कृतिहरुको स्वच्छ, यथार्थपरक र जानकारीमूलक तस्वीर उपलब्ध गराएको सुनिश्चित गर्ने प्रयत्न गरिनेछ ।

भाग ७ सीमा वारपारको सर्म्पक र सहयोग

धारा ३२
आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, आध्यात्मिक र वातावरणीय क्षेत्रहरुमा गरिने क्रियाकलापहरुलगायतका क्षेत्रमा सीमा वरिपरिका आदिवासी तथा जनजातिहरुबीचको सम्पर्क र सहयोग सहज बनाउन सरकारहरुले अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौताहरु समेतका उपयुक्त उपायहरु अपनाउने छन् ।

भाग ८ प्रशासन

धारा ३३
१. यस महासन्धिमा समेटिएका कुराहरुको लागि जिम्मेवार सरकारी अधिकारीले सम्बन्धित जनतालाई प्रभाव पार्ने कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने विद्यमान निकायहरु वा अन्य उपयुक्त संयन्त्रहरुले त्यस्ता निकाय र संयन्त्रलाई सुम्पिएका कामहरु उपयुक्त किसिमले सम्पन्न गर्न आवश्यक साधन त्यस्ता निकाय र संयन्त्रमा रहेको कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

२. यस्ता कार्यक्रमहरुमा देहायका कुराहरु समावेश हुनेछन्:
(क) सम्बन्धित जनताको सहयोगमा यस महासन्धिमा व्यवस्था भएका उपायहरुको लागि योजना तर्जूमा, समन्वय, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्ने,

(ख) सम्बन्धित जनताको सहयोगमा सक्षम निकायहरु समक्ष कानूनी तथा अन्य उपायहरु प्रस्ताव गर्ने र अपनाइएका उपायहरुको प्रयोगको सुपरीवेक्षण गर्ने ।

भाग ९ सामान्य प्रावधानहरु

धारा ३४
प्रत्येक मुलुकको विशिष्ट अवस्थाहरुलाई दृष्टिगत गर्दै यस महासन्धिलाई कार्यान्वयन गर्ने उपायहरुको प्रकृति र क्षेत्र लचिलो किसिमले निर्धारण गरिनेछ ।

धारा ३५

यस महासन्धिका व्यवस्थाहरुको प्रयोगले अन्य महासन्धि तथा सिफारिश, अन्तर्राष्ट्रिय लिखत, सन्धि वा राष्ट्रिय कानून, निर्णय, परम्परा वा सम्झौताहरु बमोजिम जनताका अधिकार तथा लाभहरु उपर प्रतिकूल प्रभाव पार्ने छैन ।

भाग १० अन्तिम प्रावधानहरु

धारा ३६
यस महासन्धिले आदिवासी तथा जनजातिसम्बन्धी महासन्धि, १९५७ लाई संशोधन गरेको छ ।
धारा ३७
यो महासन्धिको अनुमोदन गरिएको औपचारिक लिखत दर्ता गर्नको लागि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयका महानिर्देशक समक्ष पठाइने छ ।

धारा ३८
१. महानिर्देशक समक्ष अनुमोदनको लिखत दर्ता गराएका अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका सदस्यहरुको हकमा मात्र यो महासन्धि बन्धनकारी हुनेछ ।

२. महानिर्देशक समक्ष दुई सदस्यहरुको अनुमोदनको लिखित दर्ता भएको मितिले बाह्र महिनादेखि यो महासन्धि प्रारम्भ हुनेछ ।

३. त्यसपछि यो महासन्धिको अनुमोदनको लिखत दर्ता गराउने सदस्यको हकमा त्यसरी दर्ता गराएको मितिले बाह्र महिनापछि प्रारम्भ हुनेछ ।

धारा ३९
१. यो महासन्धिको अनुमोदन गरेको सदस्यले यो महासन्धि प्रारम्भ भएको मितिले शुरुको दश वर्ष समाप्त भएपछि अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयका महानिर्देशक समक्ष दर्ताको लागि सूचना प्रेषण गरी यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्नेछ । त्यसरी गरिएको परित्याग सूचना दर्ता भएको मितिले एक वर्षसम्म लागू हुने छैन ।

२. यो महासन्धि अनुमोदन गर्ने र यस धारामा व्यवस्था भए बमोजिमको परित्यागको अधिकार अघिल्लो प्रकरणमा उल्लिखित दश वर्षको अवधि समाप्त भएपछिको वर्षभित्र प्रयोग नगर्ने प्रत्येक सदस्यको हकमा यो महासन्धि दश वर्षको अर्को अवधिसम्म बन्धनकारी हुनेछ र त्यसपछि त्यस्तो सदस्यले यस धारामा उल्लिखित शर्तहरु अन्तर्गत दश वर्षको प्रत्येक अवधि समाप्त भएपछि यो महासन्धि परित्याग गर्न सक्नेछ ।

धारा ४०
१. अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयको महानिर्देशकले संगठनका सदस्यहरुले सम्प्रेषण गरेका सबै अनुमोदन र परित्यागहरुको दर्ताको सूचना अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठनका सबै सदस्यहरुलाई दिनेछन् ।
२. महानिर्देशकले संगठनका सदस्यहरुलाई निजसमक्ष पठाएको दोस्रो अनुमोदनको दर्ताको जानकारी दिंदा सो मितिसम्म यो महासन्धि लागू हुने कुरामा संगठनका सदस्यहरुको ध्यानाकर्षण गराउनेछन् ।

धारा ४१
अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयका महानिर्देशकले यस अघिका धाराहरुको व्यवस्था बमोजिम आफू समक्ष दर्ता भएका अनुमोदनहरु र परित्यागका सबै कार्यहरुको सम्पूर्ण विवरण दर्ताको लागि संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्रको धारा १०२ अनुसार संयुक्त राष्ट्र संघको महासचिवलाई दिनेछन् ।

धारा ४२
आफूले आवश्यक ठानेका बखत अन्तर्राष्ट्रिय श्रम कार्यालयको संचालक निकायले यस महासन्धिको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन महासम्मेलनमा प्रस्तुत गर्ने र यस महासन्धिका आंशिक वा पूर्ण संशोधनको प्रश्न सम्मेलनको कार्यसूचीमा राख्न वाञ्छनीय भए वा नभएको एकिन गर्नेछ ।

धारा ४३
१. सम्मेलनले यो महासन्धिलाई पूर्ण वा आंशिक रुपमा संशोधन गरी नयाँ महासन्धि स्वीकार गरेमा नयाँ महासन्धिले अन्यथा व्यवस्था गरेकोमा बाहेक,

(क) कुनै सदस्यबाट संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि अनुमोदन भएमा संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि प्रारम्भ हुँदाका बखत उपर्युक्त धारा ३९ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो महासन्धि तुरुन्तै विधिवत परित्याग गरिएको मानिनेछ ।

(ख) संशोधन गर्ने नयाँ महासन्धि प्रारम्भ भएको मितिदेखि यो महासन्धि सदस्यहरुबाट अनुमोदन हुनका लागि खुला रहने छैन ।

२. यो महासन्धि अनुमोदन गरेका, तर संशोधन गर्ने महासन्धि अनुमोदन नगरेका सदस्यहरुको हकमा कुनै पनि अवस्थामा यो महासन्धि वर्तमान स्वरुप र अन्तरवस्तुमा नै लागू रहनेछ ।

धारा ४४
प्रस्तुत महासन्धिका अंग्रेजी र फ्रान्सेली भाषाका प्रतिहरु समान रुपमा आधिकारिक रहेका छन् ।